

УДК 81'367.332.7

НАТАЛІЯ ЛУКАШ

(Полтава)

ВНУТРІШНЬОКЛАСИФІКАЦІЙНЕ РАНЖУВАННЯ ПРЕДИКАТІВ КІЛЬКОСТІ

Ключові слова: суб'єкт, об'єкт, предикат кількості, квантифікація, семантика.

У контексті досліджень семантико-синтаксичної структури речення особливої актуальності набуває проблема семантичної класифікації предикатів, зокрема предикатів кількості. Універсальної диференціації квантитативних предикатів, яка б зрівноважила логічний, семантико-синтаксичний і формально-граматичний рівні речення, поки що немає, що зумовлене складністю самої категорії кількості, специфікою її віддзеркалення на мовному рівні, неординарністю морфологічного вираження квантитативного значення, особливістю семантико-синтаксичних зв'язків у реченні на рівні суб'єктно-предикатної і предикатно-аргументної валентної рамки, а також у складі самого предиката.

В україністиці відомі різні класифікації предикатів кількості. І. Р. Вихованець основну увагу зосереджує на двох основних їхніх значенневих сегментах: 1) предикатах означено-кількісних, які виражають точну кількість відповідних предметів, осіб тощо, і 2) предикатах неозначено-кількісних, що не утворюють такої викінченої сукупності, як предикати означено-кількісні, і передають узагальнено-кількісні поняття «у межах від приблизної кількості незначної репрезентації предметів до приблизних кількісних визначень їх надмірності» [1, с. 110]. Згодом О. Г. Межов, загалом поділяючи погляди І. Р. Вихованця, уносить деякі корективи до семантичної диференціації предикатів кількості. Він вирізняє чотири основні семантичні варіанти останніх: 1) статично-кількісні (власне-кількісні) предикати; 2) предикати кількості-відношення; 3) динамічно-кількісні предикати; 4) кількісно-вікові предикати, аналіз яких проведено у зв'язку з дослідженням суб'єктних синтаксем [5, с. 41]. Н. М. Попович, беручи до уваги числівникові й нечислівникові морфологічні репрезентанти, виокремлює шість різновидів квантитативних предикатів: 1) предикати власне-кількості (точно означеної кількості); 2) предикати неозначеної кількості; 3) предикати приблизної кількості; 4) предикати розподільної кількості; 5) предикати кількості-відношення; 6) предикати динамічно-кількісної ознаки [7, с. 5-8]. Подібну типологію знаходимо у працях К. Г. Городенської, яка об'єднує квантитативні предикати у п'ять значенневих груп: 1) предикати означеної кількості; 2) предикати неозначеної кількості; 3) предикати приблизної кількості; 4) предикати кількості-відношення; 5) предикати кількісно-змінної ознаки [2, с. 24-26]. Наступна спроба внутрішньокласифікаційного ранжування квантитативних предикатів як окремого значенневого різновиду предикатів стану на тлі їхньої морфологічної й неморфологічної реалізації належить Н. В. Кавері. Вона виділяє чотири семантичні групи в системі предикатних синтаксем

розгляданого типу, а саме: 1) предикати означеної кількості; 2) предикати неозначеної кількості; 3) предикати приблизної кількості та 4) предикати розподільної кількості. У межах першої групи вирізнено три підгрупи означених слів (предикати власне-кількості, предикати збірної (сукупної) кількості, предикати кількості частин від цілого), які корелюють із семантичними розрядами числівників. Друга група, зі свого боку, представлена п'ятьма підгрупами: 1) предикати малої неозначеної кількості; 2) предикати дуже малої неозначеної кількості з відтінком експресивності; 3) предикати достатньої (недостатньої) кількості; 4) предикати великої неозначеної кількості; 5) предикати дуже великої неозначеної кількості, яку важко собі уявити [3, с. 16-19]. Н. М. Костусяк описує лише ті кількісні предикати, засобом експлікації яких є числівники. За значенневими параметрами в межах указанного типу предикатних синтаксем дослідниця вважає за доцільне вирізнити предикати кількісної ознаки і предикати кількісно-вікової ознаки, які можуть указувати на чітко визначену, приблизну або недиференційовану кількість [4, с. 256]. І. А. Мельник вичленовує п'ять значенневих груп, які передають семантику: 1) означеної кількості; 2) неозначеної кількості; 3) приблизної кількості; 4) розподільної кількості; 5) кількості-відношення. Залежно від характеру та способу вираження квантитативної ознаки їх диференційовано на ядро й периферію. До ядра відчислівникових вербалізаторів віднесено лексеми із семантикою означеної кількості, до периферії – лексеми на позначення неозначеної, приблизної, розподільної і співвідносної кількості. У межах відчислівникових транспозитів, що передають означену, неозначену, приблизну й розподільну кількість, виокремлено похідні одиниці із семантикою кількісно-вікової ознаки [6, с. 41-44].

Проведений аналіз засвідчує, що єдиного підходу до диференціації предикатних синтаксем, які репрезентують квантитативну ознаку, в українській мові, на нашу думку, повинна мати гетерогенний характер і враховувати ієрархію критеріїв ранжування. Нехтування цих вимог може спричинити не тільки поверхове розв'язання проблеми, а й серйозні помилки. Так, виокремлення на одному рівні диференціації предикатів неозначеної кількості та предикатів кількості-відношення є недостатньо вмотивованим, оскільки вони експлікують однакову щодо розташування на квантитативній осі ознаку («точно не встановлена недиференційована кількість») і за семантичним критерієм («точність квантифікації») належать до однієї групи, а за способом представлення кількості (безвідносний/співвідносний) та валентними можливостями – до різних, пор.: «*Дров мало*» (Василь Барка); «*I dorіg тих багато, а Вітчизна – одна*» (А. Малишко) і «*...більше мін, ніж томиків поезій!*» (Д. Павличко). Протиставлення кількісно-вікових предикатів предикатам статичної чи динамічної кількості також викликає сумнів, оскільки перші здатні експлікувати як статичну, так і динамічну ознаку, пор.: «*Євменові Петровичу – 76 літ, але він Підліток*» (Остап Вишня) і «*Сьомий рік вже минає мені*» (В. Собко).

На основі проведеного аналізу класифікацій, здійснених українськими лінгвістами, пропонуємо авторське бачення семантичної типології квантитативних предикатів, яка повинна враховувати різні критерії, а саме: 1) ди-

ференційоване значення; 2) формально-граматичну репрезентацію; 3) спосіб актуалізації кількості; 4) відношення квантитативної ознаки до часової осі; 5) валентний ресурс.

На першому етапі внутрішньокласифікаційного ранжування виділяємо дві групи: I. Предикати квантитативно-безвідносної ознаки та II. Предикати квантитативно-співвідносної ознаки (предикати кількості-відношення). Другий рівень диференціації передбачає поділ предикатів кількості за такою характеристикою, як відношення до часової осі, на: 1) статично-квантитативні, що називають кількість як сталу на певний момент часу величину, і 2) динамічно-квантитативні, що характеризують кількість із позиції змінювання – збільшення або зменшення – протягом певного відрізка часу. Зауважимо, що протиставлення за критерієм «відношення до часової осі» релевантне тільки для предикатів квантитативно-безвідносної ознаки, оскільки квантитативно-співвідносні предикати завжди репрезентують статичну кількісну ознаку. Подальше ранжування предикатів кількості відбувається залежно від специфіки передаваної семантики і способу вираження кількості. Так, у межах групи статично-квантитативних предикатів виокремлюємо такі, що репрезентують означену, приблизну й неозначену квантитативну величину. Особливим різновидом статично-квантитативних предикатів є квантитативно-дистрибутивні предикати. Згідно із критерієм «точність квантифікації» динамічно-квантитативні предикати є засобами експлікування неозначеної кількості. Співвідносно-квантитативні предикати так само представлені чотирма значенневими різновидами: а) квантитативно-компаративні предикати; б) квантитативно-ототожнювальні предикати; в) квантитативно-партитивні предикати; г) квантитативно-суперлативні предикати.

Найбільшу групу формують предикати квантитативно-безвідносної ознаки, з-поміж яких основне місце належить статично-квантитативним предикатам, які поділяємо на: а) предикати означеної кількості; б) предикати приблизної кількості; в) предикати неозначеної кількості і г) предикати розподільної кількості.

Предикати означеної кількості виражають точно визначену сукупність одиниць у конкретних числових показниках. Основним засобом реалізації їх є числівники (власне-кількісні, збірні і дробові), напр.: «*Їх [церков] одинадцять у цьому місті*» (Іван Багряний); «*Ведмедів було два*» (Остап Вишня); «*Четверо в мене прадідів і четверо прабаб, восьмеро в мене прапрадідів і восьмеро прапрабаб*» (В. Шевчук). Крім спеціалізованих числівникових, є й інші морфологічні експлікатори предикатів означеної кількості, а саме: квантитативні субстантиви на зразок *пара, десяток, дюжина, сотня*, напр.: «*Раніше кланялися одному обкому, тепер їх десяток*» (Леонід Бразов); «*У нас же гвинтівок тільки сотня*» (Ю. Смолич); прислівники *удвох, утрьох, учотирьох* та ін.: «*Коли ми вдвох, я ... наповняюсь змістом*» (О. Гончар). Додаткового значенневого відтінку предикатам означеної кількості можуть надавати частки і прислівники, які увиразнюють точність інформації (*рівно, точно*), указують на відповідність кількості предметів очікуванню (*саме, якраз*), підкреслюють надмірність (*аж*) чи недостатність (*всього, лише, тільки, всього-на-всього*) кількісної ознаки, напр.: «*Дисків було рівно сімнадцять*» (І. Роздобудько);

«Місць було **якраз вісім**»; «Вони ледве знайшли порожній столик, бо ж їх було **аж п'ятеро**» (Ю. Покальчук); «А дітей у неї ще **тільки двоє!**» (Остап Вишня).

Предикати приблизної кількості окреслюють близьке до точного визначення предметів, напр.: «*Таких полюсів є з **десяток**: дівчата – хлопці, хлопці – дівчата*» (В. Шевчук); «*Тепер їх [хат] було з **півсотні**, усі під шифером, з акуратними парканами*» (Леонід Бразов). Вони вказують на диференційовану сукупність одиниць, тому обов'язково мають у своєму складі числову величину – означено-кількісний числівник чи квантитативний іменник, конкретне кількісне значення яких у спеціальних контекстуальних умовах модифікується, хоча припущення, здогадки про точну кількість мають високий ступінь її ймовірності. Отже, приблизність можна умовно кваліфікувати як квазіточність.

Досить поширеним вербалізатором квантитативних предикатів є поєднання числівника чи іменника кількісної семантики з апроксиматорами, функцію яких регулярно виконують прийменники *близько, біля, до, коло, з (із, зі, зо), за, під, понад, щось біля, щось із тощо*, напр.: «*Стомлені половецькі вої, – а було їх **біля тисячі**, – поволі їхали понад Оріллю*» (В. Малик); «*По-моєму, їх [партій] там з **десяток, не менше***» (Леонід Бразов); прислівники *більше (як, ніж), ледве (заледве) не, майже, мало (що) не, менше (як, ніж), не більше (як, ніж), не вище (як, ніж), не менше (як, ніж), приблизно, трохи не й ін.*, напр.: «*Було їх у нашій компанії **більш як двадцять** мужа*» (Ю. Федькович); «*Городовиків було **не менше як двадцять***» (Ю. Смолич). Предикатне значення приблизної кількості реалізують також інверсійні сполучення іменника у формі родового відмінка множини, що є назвою одиниці рахунку істот або виміру чого-небудь (*осіб, душ, голів, штук, грамів, кілограмів, центнерів, пудів, літрів тощо*) з числівником. Вони, на відміну від структур зі словами-апроксиматорами, репрезентують менш чітку межу приблизності, напр.: «*З групи вірмен і персів, яких було в подвійній цій камері **чоловік 30**, найяскравішим був старий перський вірменин Саркісьян*» (Іван Багряний). Досить часто в позиції квантитативних предикатів фіксуються сполучення двох числівників, здебільшого близьких у числовому ряді, що надають таким предикатам відтінку вибірковості або припущення, напр.: «*А всього людей – **сто вісімдесят п'ять – сто дев'яносто***» (Є. Придан). Із цими числівниками можуть уживатися розділові сполучники *або, чи, чи... чи, не то... не то, чи то... чи то*, напр.: «*Іх було двоє чи троє під черешнею...*» (О. Гончар); «*Есесівців там було двадцять чи й усі тридцять тисяч...*» (П. Загребельний).

Предикати неозначеної кількості вказують на недиференційовану, точно не визначену множинність кого- або чого-небудь. Система їхніх репрезентантів неоднорідна й варіативна, що зумовлене багатством семантичних відтінків, які вони передають. На наш погляд, семантичні, граматичні, валентні особливості предикатів неозначеної кількості дають усі підстави диференціювати їх на три групи: а) предикати власне-неозначеної кількості; б) предикати неозначено-оцінної кількості; в) предикати неозначено-регламентаційної кількості. Специфіка **предикатів власне-неозначеної кількості** в тому, що вони здійснюють квантитативно-оцінну номінацію безвідносно до градаційної шкали «мала кількість/велика кількість» чи «недостатня кількість/достатня кількість/надмірна кількість», напр.: «...їх [рес-

торанчиків швидкої кухні] *тут було кілька...*» (Г. Вдовиченко); «*Дворищ цих було кількадесять*» (А. Дімаров). Функцію **предикатів неозначено-оцінної кількості**, які виражають квантитативну ознаку в межах параметральної опозиції «мала кількість/велика кількість», виконують одиниці різних лексико-граматичних класів. Цей різновид основних носіїв валентності має обмежену числівникову реалізацію (*кілька, декілька* у значенні *мало, кількадесять, кількасот, кільканадцять* у ситуативно зумовленому значенні *мало* чи *багато*), напр.: *Вакансії лишилося декілька*. Активніше експлікують цю семантику відприслівникові неозначено-кількісні числівники, іменники, прислівники, прикметники, дієслова, одиниці нечастиномовного характеру (фразеологізми, порівняльні звороти) тощо. Предикати неозначено-оцінної кількості передають конкретніші значення: а) малої неозначеної кількості, напр.: «*Нібито у вас своїх турбот мало*» (Леонід Бразов); «*В магазинах, що позирали на покупців порожніми полицями, людей було обмаль...*» (Леонід Бразов); б) дуже малої неозначеної кількості з відтінком експресивності, напр.: «*Колись, мабуть, і справді хат була жменька, звідси й назва*» (Леонід Бразов); «*Пального там кіт наплакав...*» (Ю. Збанацький); в) великої неозначеної кількості, напр.: «*Поранених багато*» (О. Гончар); «*Не запідозрюючи лихого, зайнявся своїми справами – їх немало у чергового по класу*» (Ю. Збанацький); г) дуже великої неозначеної кількості з відтінком експресивності, напр.: «*А коней – тьма-тьмуца!*» (В. Малик); «*Ідей хмари!*» (О. Гончар); «*Полону – не злічити!*» (В. Малик).

Предикати неозначено-регламентаційної кількості репрезентують квантифікацію, здійснювану в межах градаційної шкали «недостатня кількість/достатня кількість/надмірна кількість». Засобами їхнього вираження є головню прислівники (*не*) *достатньо, доволі, (не) досить, удосталь* і т. ін. та дієслова на взірць (*не*) *вистачати, (не) бракувати*, напр.: «*Для того, щоб відвалити тобі років десять, їх [фактів] достатньо*» (Леонід Бразов); «*Але їх [слідів війни] і в степену доволі – траншеї, окопи, вирви, а скільки ще в землі мін та снарядів?*» (Леонід Бразов); «*...залицяльників у неї вистачало*» (Леонід Бразов); «*Дихав на повні груди, але повітря бракувало*» (В. Шевчук).

Окремий тип предикатів статичної кількості становлять такі, у яких на основну семантику означеної, приблизної чи неозначеної кількості нашаровується відтінок дистрибутивності. **Предикати розподільної кількості** визначають однаковий, рівний розподіл чого-небудь між кимось, чимось і морфологічно експліковані поєднанням прийменника *по* з кількісно-іменною структурою, числівником чи іменником квантитативної семантики, напр.: «*...всякої тварі по парі*» (Л. Кононович); «*Через ті «приколки» пайки виглядали досить химерно – були обтикані паличками, яких – паличок – іноді було по три й по чотири*» (Іван Багряний). Нерідко в таких реченнях прийменник має імпліцитне вираження, напр.: «*Потім Андрій помітив, що тих наглядачів у кожному коридорі два – один в однім кінці, другий в другім*» (Іван Багряний).

Динамічно-квантитативні предикати традиційно вважають найпериферійнішим різновидом предикатів кількості, оскільки вони вказують лише на зміну (збільшення чи зменшення) кількісної ознаки й вербалізуються не числівниками, а дієсловами [7, с. 8-9]. Аналізовані предикати передають значення кількісного наростання й кількісного спадання, пор.: «*На*

старих дорогах і нових шляхах **побільшало** птаства» (М. Стельмах) і «...**все меншає** в ньому [мішку] зерна...» (О. Гончар).

Предикати квантитативно-співвідносної ознаки визначають кількість істот або предметів через порівняння її з кількістю інших істот чи предметів. Своїм значенням вони відкривають дві облігаторні валентні позиції – лівобічну суб'єктну і правобічну об'єктну в різних її конкретизованих виявах (об'єкт порівняння, об'єкт виокремлення). Об'єктна синтаксема нерідко має імпліцитну маніфестацію, тоді як суб'єкт кількості-відношення в родовому відмінку функціонує на засадах обов'язкового компонента речення. З-поміж розгляданих предикатів вирізняємо а) квантитативно-компаративні предикати, б) квантитативно-ототожнювальні предикати, в) квантитативно-партитивні предикати, г) квантитативно-суперлативні предикати.

Квантитативно-компаративні предикати зберігають значення кількості, набувають семантики зіставлення, порівняння і мають спеціалізовану форму вираження – компаративні форми *більше*, *менше*, напр.: «*Їх [вовків] тут, у всякому випадку, більше, ніж ягнят*» (Леонід Бразов); «*Краси більше, ніж погані*» (В. Шевчук); «*Добро і зло, сила і кваліть – одного більше, іншого менше, – все це поєднується в людині*» (В. Шевчук).

Предикатне квантитативно-ототожнювальне значення регулярно репрезентують займенник *стільки* і прислівник *порівну*, напр.: «*Тарілок рівно стільки, скільки арештантів...*» (Іван Багряний); «*...чоловіків і жінок було порівну...*» (В. Нагайчук). Подібно до квантитативно-компаративних предикатів, квантитативно-ототожнювальні предикати програмують облігаторну правобічну позицію об'єкта порівняння. Специфіка ж останніх полягає в тому, що вони маніфестують неозначену кількість, яку гіпотетично можна встановити за умови точної визначеності об'єкта порівняння, напр.: «*Тарілок рівно стільки, скільки арештантів...*» (Іван Багряний) → якщо *арештантів*, наприклад, *двадцять*, то стає відомою й точна кількість *тарілок*.

Осібний різновид предикатів кількості-відношення становлять **квантитативно-партитивні предикати**, які вказують на точну або неточну кількість частин, виділених у складі цілого, напр.: «*...негативних відповідей було 2/3 від їх загального числа*» (А. Колодій). Предикатну функцію виконують здебільшого дробові числівники, їхні іменникові еквіваленти й іменники зі значенням частинної кількості, а роль правобічного поширювача – об'єкта виокремлення – прийменникові (рідше – безприйменникові) форми субстантивів.

Квантитативно-суперлативні предикати репрезентують абсолютний вияв кількісної ознаки. Їхніми спеціалізованими реалізаторами є суперлативи *найбільше/найменше* та прикметниково-іменникові сполуки *найбільша кількість*, *найменша кількість* і т. ін., напр.: «*Ті відомості, які вдалося здобути, були дуже скупі – лише те, що жінок сиділо дуже багато та що найбільше серед них таких, які сидять „по делу мужа“*» (Іван Багряний); «*...найбільша кількість ... українців*» (Іван Багряний).

В елементарних простих реченнях предикатам кількості відведено найпериферійніше місце порівняно з іншими семантичними різновидами предикатів, що, однак, не применшує їхньої семантико-функціональної ролі в граматичній системі української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості / К. Г. Городенська // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2002. – № 5. – С. 23–26.
3. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кавера. – К., 2007. – 24 с.
4. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
5. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Межов. – Волинь, 1998. – 179 с.
6. Мельник І. Семантичні групи відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитивів / Ірина Мельник // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / Донецький нац. ун-т ; гол. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк, 2013. – Вип. 26. – С. 40–46.
7. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Попович. – К., 2002. – 19 с.

НАТАЛИЯ ЛУКАШ

ВНУТРИКЛАССИФИКАЦИОННОЕ РАНЖИРОВАНИЕ ПРЕДИКАТОВ КОЛИЧЕСТВА

В статье осуществлена семантическая классификация предикатов количества, сформулированы критерии их дифференциации. Выделены девять семантических типов квантитативных предикатов, установлены налицующие между ними симметрично-асимметричные отношения.

Ключевые слова: субъект, объект, предикат количества, квантификация, семантика.

NATALIA LUKASH

THE INTRA-CLASSIFIED RANGING OF QUANTITATIVE PREDICATES

The article brings to the thorough analysis of quantitative predicates' semantic classification. Criteria of these predicates' differentiating were substantiated in succession. Nine semantic types of quantitative predicates as well as symmetric-asymmetric relations between them have been investigated consistently.

Key words: subject, object, quantitative predicate, quantification, semantics.

Одержано 7.11.2014 р.